

Strukturalne aspekty myślenia politycznego.

Prezentacja koncepcji i metody badawczej Shawna Rosenberga na przykładzie danych z badania polskich polityków¹

Agnieszka Golec*

Instytut Psychologii, Polska Akademia Nauk, Warszawa

STRUCTURAL ASPECTS OF POLITICAL THINKING AMONG POLISH
POLITICIANS. PRESENTATION OF SHAWN ROSENBERG'S THEORY AND METHOD

The present study was conducted among 46 high (MP) and mid-level (party members) Polish politicians whose modes of political thinking were described in terms of levels of development of political thought proposed by Rosenberg (1988). The levels of development were assessed by means of content-analysis of structured interviews on political dilemmas. The results indicate that less developmentally advanced, limited, and simplified perception of political reality prevailed in this group. The more advanced levels of development of political thinking were found rarely, only in the oldest age group (48-69), and more often among high-level than mid-level politicians. There was no significant difference between members of governing coalition and oppositionists with respect to the levels' distribution.

„Oznaką inteligencji najwyższej klasy jest zdolność do uznawania dwóch przeciwstawnych idei jednocześnie.”
(F. Scott Fitzgerald)

Sposób rozumienia rzeczywistości politycznej wyznacza sposób funkcjonowania w jej ramach. Ludzie reagują często nie tyle na same zdarzenia czy sytuacje polityczne, lecz na to, jak je spostrzegają i rozumieją. Jednocześnie często różnią się tym, jak interpretują te same zdarzenia i sytuacje. Jedną z przyczyn odmiennego ich rozumienia i interpretowania jest fakt, że ludzie tworząc poznawczą reprezentację otaczającego świata wykorzystują zdolności poznawcze o różnym stopniu rozwojowego zaawansowania.

Stopień zaawansowania rozwoju poznawczego wyznacza zasób dostępnych jednostkom zdolności poznawczych, które określają m.in. zakres przetwarzanych przez nie informacji oraz rodzaj operacji poznawczych, jakie są w stanie na nich wykonać. Znajomość reprezentowanych przez jednostki poziomów rozwoju poznawczego pozwala przewidywać, w jakim stopniu są one zdolne do spostrzegania ogólnych zasad i prawidłowości rządzących zdarzeniami politycznymi, dostrzegania ich możliwych przyczyn i konsekwencji, dostrzegania różnych aspektów i możliwych interpretacji tej samej sytuacji, spoglądania na nią z różnych punktów widzenia jednocześnie itd. Z kolei, wiedza na temat sposobów spostrzegania i interpretacji zdarzeń i sytuacji politycznych może prowadzić do lepszego rozumienia i przewidywania zachowań politycznych.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja koncepcji rozwoju myślenia politycznego zaproponowanej przez Shawna Rosenberga (1989, 1991, 1992, 1994). Koncepcja ta pozwala przybliżyć

¹Badanie przedstawione w artykule finansowane było z grantu promotorskiego profesora Janusza Reykowskiego KBN nr 1 H01F 04012 pt. „Struktury myślenia politycznego i emocje a strategie rozwiązywania konfliktu politycznego”.

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Agnieszka Golec, Instytut Psychologii PAN, ul. Podleśna 61, 01-673 Warszawa. e-mail: agnieszka@atos.psychpan.waw.pl.

proces konstruowania i organizacji wiedzy politycznej na różnych etapach rozwoju poznawczego. W pierwszej części artykułu przedstawione zostaną podstawowe założenia koncepcji Rosenberga oraz zaproponowany przez niego opis dynamiki rozwoju myślenia politycznego. W drugiej części zaprezentowane zostaną (1) metoda badawcza zaproponowana przez Rosenberga oraz (2) wyniki badań poziomów rozwoju myślenia politycznego przeprowadzonych wśród polskich polityków.

KONCEPCJA ROZWOJU MYŚLENIA POLITYCZNEGO WEDŁUG SHAWNA ROSENBERGA

ZAŁOŻENIA NA TEMAT ŹRÓDEŁ I DYNAMIKI ROZWOJU

Koncepcja rozwoju myślenia politycznego opracowana przez Shawna Rosenberga swe teoretyczne korzenie wywodzi z rozważań i badań Jeana Piageta (1966) oraz filozofii Jurgena Habermasa (1979). Rosenberg przyjmuje założenie Piageta, że proces rozwoju poznawczego ma znaczenie adaptacyjne. Jest to proces wzrastającej zdolności abstrakcji – niezależnie od tego, jakiej dziedziny rzeczywistości dotyczy, polega on na stopniowym uwalnianiu się od zależności od konkretnego i bezpośrednio doświadczanego wymiaru zdarzeń. Proces ten prowadzi do zrozumienia rządzących zdarzeniami ogólnych zasad i mechanizmów. W ten sposób rozwijająca się jednostka uzyskuje kontrolę nad poznawaną rzeczywistością oraz możliwość adekwatnego funkcjonowania w jej ramach.

Podobnie jak Piaget, Rosenberg również postuluje istnienie uniwersalnej dynamiki indywidualnego rozwoju, dzięki której struktury poznawcze w wyniku doświadczenia akomodują się – reorganizują i dostosowują do rzeczywistości zewnętrznej. Rozwój myślenia politycznego to proces dostosowywania się zdolności poznawczych jednostek do sprawnego i adekwatnego funkcjonowania w ramach struktur i instytucji społeczno-politycznych.

Podobnie jak Habermas, Rosenberg uważa, że struktury organizacji komunikacji społecznej stawiają jednostkom szereg zadań poznawczych – wymagań dotyczących sposobów i zasad interakcji

w ich ramach. W ten sposób struktury organizacji społecznych wywierają wpływ na rozwój zdolności poznawczych tworzących je jednostek. Rozwój myślenia politycznego jest stymulowany poprzez dążenie jednostek do adaptacji do zewnętrznych struktur oraz nacisk ze strony struktur społecznych na adekwatne działanie tworzących je jednostek. Organizacja struktur społecznych w danym momencie historycznym odzwierciedla organizację umysłów tworzących je jednostek a rozwój organizacji umysłów jednostek może prowadzić do przekształcania się struktur społecznych².

OPIS POZIOMÓW ROZWOJU MYŚLENIA POLITYCZNEGO

Rosenberg opisuje trzy główne (sekwencyjny, linearny i systemowy) i dwa przejściowe (sekwencyjny zaawansowany i linearny zaawansowany) poziomy rozwoju myślenia politycznego. Wiążą się one z jakościowo odmiennymi sposobami rozumienia zjawisk i elementów rzeczywistości politycznej oraz relacji pomiędzy nimi. Różnice te można opisać w ramach 3 punktów, które dotyczą (1) stopnia abstrakcji w rozumieniu zdarzeń i elementów rzeczywistości politycznej i sposobu ujmowania zależności i związków pomiędzy nimi (nazwy poziomów odnoszą się właśnie do rodzaju związków pomiędzy elementami rzeczywistości politycznej, jakie konstruuje rozwijająca się jednostka), (2) zdolności wychodzenia poza jedną perspektywę w interpretowaniu zdarzeń, (3) sposobu rozumienia norm i wartości regulujących postępowanie w rzeczywistości politycznej, ich wzajemnych relacji i konfliktów. Załącznik 1 przedstawia szczegółowy opis cech myślenia o rzeczywistości politycznej charakterystycznych dla każdego z poziomów rozwojowych.

² Podobną ideę wyrażał zresztą już Piaget sugerując, że przezwyciężanie centryzmu w myśleniu – pokonywanie iluzji wynikającej z przywiązania do jednego tylko punktu widzenia – stanowi motyw przewodni zarówno rozwoju indywidualnego, jak i ewolucji ludzkich społeczności. Piaget opisywał przejście pomiędzy dwoma formami organizacji stosunków międzyludzkich – organizacją heteronomiczną (opartą na jednostronnej dominacji i zewnętrznym systemie nakazów) oraz organizacją autonomiczną (opartą na równości i relacji wzajemności) – jako fenomen charakterystyczny nie tylko dla indywidualnego rozwoju jednostek, lecz także dla rozwoju społeczeństw.

W opisanej przez Rosenberga rozwojowej sekwencji można zaobserwować rosnącą zdolność abstrakcji oraz wzrastającą złożoność operacji umysłowych, którym jednostka jest w stanie podać napływające informacje. Myślenie konkretne, przywiązanie do tego, co bezpośrednio doświadczane lub zachowane w pamięci dominuje w funkcjonowaniu charakterystycznym dla poziomu sekwencyjnego i sekwencyjnego zaawansowanego. Jedyne operacje na konkretnych informacjach, jakie jednostka jest w stanie wykonać to opis, prosta kategoryzacja, tworzenie prostych, nie możliwych do uogólnienia, idiosynkratycznych powiązań.

Jednostki funkcjonujące na poziomie linearnym poszukują ogólnych, prostych i jednoznacznych zasad rządzących otaczającą rzeczywistością oraz prostych powiązań między jej elementami. Dokonują uogólnień wychodząc od konkretnych obserwacji i z tego powodu są do nich wciąż przywiązane. Są w stanie kategoryzować obiekty i zdarzenia, uogólniać ich cechy, określać proste relacje przyczynowo-skutkowe itd. Na poziomie linearnym zaawansowanym pojawia się świadomość, że działanie pewnych zasad może być zależne od kontekstu i że trudno określić zasady uniwersalne i zawsze działające. Zaczyna się kształtować zdolność rozumienia mechanizmów określających i warunkujących zastosowanie uogólnionych wcześniej zasad. Pojawia się w ten sposób zdolność operowania treściami abstrakcyjnymi, oderwanymi od konkretnego doświadczenia.

Na poziomie systemowym jednostki konstruują ogólne modele funkcjonowania abstrakcyjnych reguł, praw i właściwości, których używają jako systemu odniesienia w interpretacji nowych zdarzeń i sytuacji. Osoby myślące w sposób systemowy określają nie tylko ogólne zasady rządzące wydarzeniami lecz także zakres ich oddziaływania, uwarunkowania i wzajemne powiązania. Osoby te generują hipotezy na temat nowych sytuacji, wydarzeń i relacji między nimi na podstawie wyabstrahowanych zasad a także dokonują refleksji na temat procesu generowania hipotez i sądów na temat wydarzeń i relacji między nimi (zdolność meta-refleksji).

Proces opisany przez Rosenberga pozwala również prześledzić dynamikę kształtowania się opisanej już przez Piageta zdolności poznawczej decentracji – pokonywania przywiązania do jednego tylko aspektu analizowanego problemu

i jednego punktu widzenia. Ani na poziomie sekwencyjnym, ani sekwencyjnym zaawansowanym jednostka nie potrafi wyjść poza egocentryczną perspektywę, ani zrozumieć, że istnieją odmienne od przyjętego przez nią sposoby spostrzegania rzeczywistości. Na poziomie linearnym pojawia się zdolność rozróżniania perspektyw, świadomość, że te same zdarzenia czy sytuacje mogą być różnie rozumiane. Nie ma jednak jeszcze umiejętności decentracji. Jednostka jest np. w stanie rozpoznać i odróżnić od siebie grupy i ich stanowiska, nie potrafi ich jednak odnieść do siebie inaczej niż tylko wskazując na ich odmiennność. Sposobem rozwiązania problemu wielości punktów widzenia jest najczęściej odrzucenie odmiennych. W zaawansowanej wersji poziomu linearnego pojawia się zdolność wychodzenia poza własną perspektywę i rozumienia innych stanowisk z punktu widzenia reprezentujących je osób oraz zdolność doceniania interpretacji odmiennych od własnych. Myślenie systemowe wiąże się z kolei z umiejętnością odróżniania, przyjmowania i koordynowania różnych perspektyw i interpretacji.

Sekwencja rozwojowa zaproponowana przez Rosenberga opisuje także proces kształtowania się rozumienia norm społecznych regulujących ludzkie zachowania, a więc także tego, jak jednostka sama rozumie źródła swojego postępowania. Na poziomie sekwencyjnym wartościowanie zachowań oparte jest na konkretnym doświadczeniu, motywowane przez unikanie kary i negatywnych konsekwencji. Na poziomie linearnym wybór zachowań i ich ocena oparte są na wskazaniach autorytetów, konwencji i zewnętrznych standardów rozumianych jako stałe i absolutne. Wartościowanie jest całościowe i jednoznaczne, prowadzi do spostrzegania świata w czarno - białych kategoriach i absolutyzowania ocen. Na poziomie linearnym zaawansowanym pojawia się relatywizm etyczny, przekonanie, że brak jest rzetelnych sposobów określenia tego, co dobre lub złe, gorsze lub lepsze. Absolutyzowana jest zatem słuszność wyborów opartych na indywidualnych preferencjach. Poziom systemowy przynosi akceptację relatywizmu i wychodzi poza jego ograniczenia. Wartościowanie dokonuje się dzięki koordynacji odmiennych perspektyw. Określona zostaje perspektywa integrująca odmienne punkty widzenia pozwalająca na jak najbardziej całościowe i wielostronne rozumienie sytuacji i wybór najbardziej adekwatnych postaw.

ZAŁOŻENIA NA TEMAT POZIOMÓW ROZWOJU MYŚLENIA POLITYCZNEGO

W swoim rozumieniu poziomów rozwojowych Rosenberg nawiązuje do koncepcji stadiów strukturalnych Piageta. Podobnie jak Piaget, twierdzi, że każdy poziom definiują formalne cechy organizacji wiedzy a nie jej treść. Rozwój polega na jakościowej reorganizacji istniejących struktur wiedzy tak, że kolejne poziomy stanowią wyższy stopień organizacji wynikający jednak z organizacji poprzedniej. Stąd sekwencja poziomów jest konieczna, niezmienna i uniwersalna – niezależnie od społeczeństwa, kultury, grupy społecznej każdy poziom stanowi podstawę dla poziomu następnego i kolejność poziomów w każdym indywidualnym cyklu rozwojowym jest taka sama.

Według Rosenberga ten sam proces rozwojowy, który opisać można używając zaproponowanych przez niego kategorii i poziomów dokonuje się równolegle w ramach wszystkich dziedzin poznania. Począwszy od rzeczywistości fizycznej, poprzez sferę kontaktów interpersonalnych, reguł społecznych i zasad moralnych, aż po dziedzinę polityki – kompetencje w ich rozumieniu osiągane są w tym samym czasie. Zatem, niezależnie od tego, co jest poznawane wykorzystuje się w tym celu te same zdolności, na tym samym poziomie rozwoju.

Rosenberg twierdzi także, że osiąganie najbardziej zaawansowanych poziomów rozwoju poznawczego nie musi dotyczyć wszystkich normalnie rozwijających się jednostek. Co więcej, przytacza on dowody na to, że najwyższy poziom rozwojowy – systemowy – osiągany jest stosunkowo rzadko. W badaniach przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych Rosenberg (1989, 1991) stwierdził istnienie przewidywanego związku wyróżnionych poziomów z wiekiem, co stanowi potwierdzenie założenia o ich hierarchicznym uporządkowaniu i niezmienną kolejności. Wyniki wskazywały również, że poziom systemowy niezależnie od dziedziny poznania właściwy jest funkcjonowaniu tylko dorosłych badanych i nawet w tej grupie pojawia się rzadko.

Według klasycznej teorii Piageta osiąganie najbardziej zaawansowanych kompetencji poznawczych w zakresie rozumienia rzeczywistości fizycznej i interpersonalnej miało dokonywać się w okresie adolescencji. Zatem koncepcja Rosenberga wpisuje się w nurt krytyki i reinterpretacji bądź

uzupełnienia teorii Piageta³ oraz w dyskusję dotyczącą tego, czy rozwój poznawczy niezależnie od dziedziny poznania przebiega zawsze tak samo czy też jego tempo i przebieg zależą od tego, co jest poznawane⁴. Rosenberg zgadza się z Piagetem twierdząc, że kompetencje w rozumieniu różnych dziedzin rzeczywistości osiągane są mniej więcej w tym samym czasie. Twierdzi jednak także, inaczej niż Piaget, że rozwój nie kończy się w okresie adolescencji. Szczególnie osiąganie bardziej zaawansowanych poziomów rozwoju dotyczy okresu dorosłości a najbardziej zaawansowane mogą w ogóle nie zostać osiągnięte.

Koncepcja Rosenberga, podobnie jak inne teorie poznawczo-rozwojowe w tradycji strukturalizmu (por. Piaget, 1966; Kohlberg, 1984) zakłada kulturową uniwersalność poziomów rozwoju myślenia politycznego oraz ich hierarchicznego uporządkowania. Badania wykorzystujące koncepcję Rosenberga i metodę wywiadu oraz jego oceny

³ Istnieje nurt teorii postpiagetańskich, których autorzy opisują i badają postformalne stadia rozwoju poznawczego, związane z myśleniem osób dorosłych. Twierdzą oni, że możliwości operacji formalnych (najbardziej zaawansowanych wg. koncepcji Piageta) są ograniczone, gdy w grę wchodzi konieczność opracowania zadań i doświadczeń dorosłego życia, dlatego też myślenie jednostek rozwija się nadal. Gisela Labouvie – Vief (1989, 1990) opisuje następujące charakterystyczne cechy myślenia posformalnego: (1) rozumienie relatywnej, nie-absolutnej natury poznania, (2) akceptacja sprzeczności, zmienności i niejednoznaczności rzeczywistości, próby godzenia ich i integrowania, (3) każdorazowe branie pod uwagę zmieniającego się kontekstu sytuacji przy konstruowaniu sądów na temat rzeczywistości. Kolejni autorzy wskazują na istnienie jednego, dwóch lub trzech dodatkowych stadiów rozwoju poznawczego następujących po stadium operacji formalnych. [Sinnot J.D. (1989) – stadium relatywistyczne, Commons M.L., Richards F.A., Kuhn D. (1982) – stadium systemowe i stadium metasystemowe, Kramer (1990) – stadium formistyczno-mechanistyczne, stadium relatywistyczne i stadium dialektyczne.]

⁴ Podejście alternatywne wobec koncepcji Rosenberga zakłada, że rozwój poznawczy dokonuje się w różnym tempie w różnych dziedzinach poznania w zależności od ich złożoności i bliskości codziennemu doświadczeniu. Zgodnie z tym podejściem im trudniejsza, bardziej złożona i odległa od codziennego doświadczenia dziedzina poznania, tym później rozwijają się kompetencje poznawcze w jej rozumieniu. Zjawisko to nosi nazwę horyzontalnego decalage'u (*horizontal decalage*) (Brainerd, 1978). Zatem rozwój zdolności poznawczych w rozumieniu reguł społecznych i zasad moralnych (Kohlberg), zadań rozwoju osobowego (Niemczyński) czy rzeczywistości politycznej (Rosenberg) dotyczy raczej ludzi dorosłych podczas, gdy rozwój zdolności adekwatnego rozumienia świata fizycznego dotyczy przede wszystkim dzieci (Piaget). Także, większość normalnie rozwijających się osób osiąga najbardziej zaawansowane stadium rozwoju poznawczego w rozumieniu świata fizycznego podczas, gdy często w rozwoju moralnym, osobowym czy politycznym wiele osób nigdy nie osiąga najbardziej zaawansowanych kompetencji.

zaproponowane przez tego autora prowadzono jednak dotąd tylko w Stanach Zjednoczonych. Celem omawianego badania był między innymi test międzykulturowej uniwersalności opisanych przez Rosenberga poziomów rozwoju myślenia politycznego. Pytano m.in. (1) czy poziomy te można wyróżnić wśród polskich badanych, (2) czy ich związek z wiekiem badanych osób sugeruje ich hierarchiczne uporządkowanie opisane przez Rosenberga oraz (3) czy osoby, wśród których przewidywać można zróżnicowanie poziomów myślenia politycznego rzeczywiście różnią się pod tym względem.

W kolejnej części artykułu prezentowane są wyniki badań metodą zaproponowaną przez Rosenberga zaadaptowaną do warunków polskich, badań dotyczących poziomów myślenia politycznego wśród polskich polityków. Prezentowane tu badanie stanowiło część szerszego projektu badawczego dotyczącego związku poziomu rozwoju poznawczego i postaw wobec konfliktu politycznego (Golec, w druku). Analiza omawianych tu wyników skupia się na określeniu poziomów rozwoju myślenia politycznego najczęściej reprezentowanych przez polskich badanych, określeniu ich związku z wiekiem oraz scharakteryzowaniu rozkładu tych poziomów wśród członków różnych ugrupowań politycznych (sprawujących władzę i opozycyjnych) oraz wśród parlamentarzystów i członków partii.

METODA

OSOBY BADANE

Badaniem objęto 46 osobową grupę polskich polityków średniego i wysokiego szczebla. Osoby badane reprezentowały partie polityczne wchodzące w skład rządzącej wówczas (1997) koalicji SLD i PSL oraz ugrupowania parlamentarnej i poza parlamentarnej opozycji (UW, AWS, KPN, ROP, UP). W badaniu wzięło udział 25 posłów Sejmu drugiej kadencji (1993 – 1997) oraz 21 członków partii politycznych nie działających bezpośrednio w Parlamencie. Wśród osób badanych znalazło się 23 przedstawicieli partii wchodzących w skład rządzącej wówczas koalicji oraz 23 przedstawicieli politycznej opozycji. W badaniu wzięło udział 6 kobiet i 39 mężczyzn. 32 osoby posiadały wyższe wykształcenie, 14 osób posiadało

wykształcenie średnie. Najmłodsza osoba badana miała 23 lata, najstarsza 69.

PROCEDURA BADANIA

W celu określenia rozwojowego zaawansowania zdolności poznawczych dostępnych osobom badanym wykorzystano opracowaną przez Rosenberga technikę wywiadu. Technika ta kontynuuje tradycję badawczą zapoczątkowaną przez Piageta i Kohlberga. W trakcie badania osobom prezentuje się złożony dylemat polityczny i analizuje sposoby rozumowania i argumentacji, które wykorzystują one przy jego rozwiązywaniu.

W przypadku prezentowanego badania osobom badanym pozostawiano do rozstrzygnięcia zagadnienie dekomunizacji w Polsce, dyskutowane szeroko od roku 1989. Spór wokół dekomunizacji dotyczy odpowiedzi na pytanie czy osoby pełniące wysokie funkcje partyjne w PZPR do 1989 roku powinny zostać odsunięte od władzy i ważniejszych stanowisk w nowym państwie. Po prezentacji krótkiej historii problemu i głównych stanowisk w kwestii dekomunizacji badanym zadawano pytanie „Czy Pana/i zdaniem dekomunizacja w Polsce powinna zostać przeprowadzona?”. Następnie proszono badanych o uzasadnienie swej opinii zadając pytania „Dlaczego tak?” lub „Dlaczego nie?”. Każde uzasadnienie badano dokładniej prosząc osobę badaną o dodatkowe wyjaśnienia zadając pytania typu „Co to dokładnie znaczy... Co dokładnie rozumie Pan/i przez...” tu cytowano wypowiedz osoby badanej uzasadniającą wybraną opcję. Pytano także „Dlaczego to jest ważne?”.

Po omówieniu wszystkich kwestii i argumentów przytoczonych przez osoby badane, proszono o wymienienie zarówno korzyści, jak i strat dla państwa polskiego, jakie może nieść ze sobą wybrany przez nie sposób postępowania. Następnie prezentowano osobom badanym 6 argumentów w sprawie dekomunizacji sprzecznych z wyrażoną przez nie opinią i argumentacją. Dwie z prezentowanych opinii przedstawiały argumentację charakterystyczną dla poziomu sekwencyjnego, kolejne dwie dla poziomu linearnego i dwie ostatnie dla poziomu systemowego.

Argument sekwencyjny odnosił się do konkretnej, materialnej sytuacji osoby badanej i ukazywał rozwiązanie preferowane przez nią jako zagra-

zające, w konsekwencji, jej własnemu dobru np. osobie opowiadającej się przeciwko dekomunizacji sugerowano, że bez tego procesu dobre miejsca pracy będą nadal blokowane. Argument linearny ukazywał opcję przyjętą przez osobę badaną jako niezgodną z nadrzędną, ogólnie akceptowaną regułą postępowania popartą autorytetem konwencji np. osobie opowiadającej się przeciwko dekomunizacji sugerowano, że utrzymanie się dawnych elit przy władzy może powodować utrudnienia realizacji powszechnie akceptowanego celu – reform gospodarczych. Argument systemowy ukazuje dyskutowany problem w świetle ogólnie-etycznych zasad, którym stanowisko prezentowane przez osobę badaną przeczy. Przeciwnikom dekomunizacji sugerowano np., że brak dekomunizacji może zagrażać podstawowym wartościom zapewniającym sprawne funkcjonowanie demokratycznego ładu społecznego – sprawiedliwości społecznej i zaufaniu do instytucji państwowych.

Argumenty przedstawiane osobom badanym skonstruowane zostały w oparciu o opisane przez Rosenberga (1989) zasady organizujące myślenie jednostek na każdym z głównych poziomów myślenia politycznego. Po odczytaniu kolejnych argumentów badanych proszono o komentarz pytając „Czy jest to dla Pana/i argument przekonujący?”. „Dlaczego tak?” lub „Dlaczego nie?” oraz zadawano pogłębiające pytania „Co Pan/i przez to rozumie?”. „Dlaczego to jest ważne?”.

Celem takiego postępowania było uzyskanie wyczerpującej wypowiedzi, w konstruowaniu której osoba badana motywowana jest do wykorzystania w pełni posiadanych zdolności poznawczych. Technika ta daje również szansę pobudzenia i wykrycia rozumowania charakterystycznego dla poziomów przejściowych, szczególnie wrażliwych na argumenty z poziomu wyższego, w kierunku którego dokonuje się rozwój. W konfrontacji z argumentacją charakterystyczną dla wyższego poziomu, osoba reprezentująca poziom przejściowy jest często w stanie konstruować wypowiedź o podobnej strukturze mimo, że jej wcześniejsza argumentacja posiada cechy charakterystyczne dla niższego poziomu (Chilton 1988).

Wszystkie wywiady zostały przeprowadzone przez tą samą badaczkę z każdą osobą badaną indywidualnie. Przeciętna długość wywiadu wahała się od 1,5 godziny do 2 godzin. Wywiady nagrywane były na taśmę magnetofonową i przepisywane w formie pełnej transkrypcji a następnie

kodowane. Analizy wywiadów dokonano po 3 miesiącach od ich przeprowadzenia ponieważ osoba przeprowadzająca wywiady była jednocześnie jednym z sędziów kompetentnych. Odstęp czasowy i kodowanie miały utrudnić jej identyfikację osób badanych. Ponadto, gdy analizy obu sędziów były sprzeczne przyjmowano zawsze klasyfikacje pierwszego sędziego kompetentnego, osoby która nie przeprowadzała badania i nie знаła jego celów.

SPOSÓB ANALIZY WYWIADU

Analizy zebranego materiału dokonano w sposób zaproponowany przez Rosenberga w oparciu o opisane przez niego (1989, 1992, 1994) kryteria różnicujące wypowiedzi charakterystyczne dla poszczególnych poziomów myślenia politycznego. Przeszkoleni sędziowie posługiwali się podręcznikiem skonstruowanym na podstawie tekstów i wykładów Rosenberga zawierającym opis funkcjonowania poznawczego charakterystycznego dla każdego poziomu oraz przykłady typowych dla niego wypowiedzi.

Analizie poddawano cały wywiad podzielony na tematyczne fragmenty. Oceniano strukturalne aspekty wypowiedzi, które zawierały (1) przywołaną przez osobę badaną wartość, zasadę czy normę uzasadniającą preferowany wybór postępowania w sporze wokół problemu dekomunizacji, (2) wyjaśnienie, jak przywołana wartość, zasada czy norma jest przez osobę badaną interpretowana, co dokładnie znaczy oraz (3) wyjaśnienie dlaczego przywołana wartość, zasada czy norma jest ważna i uzasadnia wybraną opcję postępowania.

Określano następnie poziom abstrakcji uzyskanych fragmentów wypowiedzi, rodzaj powiązań pomiędzy zdarzeniami i elementami sytuacji i wartościami wyróżnionymi przez osobę badaną, stopień przywiązania do jednej perspektywy w analizie problemu itd. Wyodrębnione fragmenty porównywano także do wypowiedzi typowych dla poszczególnych poziomów. W efekcie analizy kwalifikowano wyodrębnione fragmenty wywiadu do odpowiednich poziomów rozwoju myślenia politycznego.

Część protokołów z wywiadów analizowana była niezależnie przez dwóch sędziów kompetentnych. Każdy z sędziów uzasadniał swoją analizę w formie zwięzłego protokołu, podając przykłady wypowiedzi o cechach charakterystycznych dla

danego poziomu oraz wypowiedzi, których cechy mogłyby wskazywać na inne poziomy. Każdy z sędziów krótką notatką podsumowującą uzasadniał swoją decyzję, co do klasyfikacji wypowiedzi zawartych w danym protokole jako charakterystycznych dla określonego poziomu myślenia politycznego. Niezależne analizy sędziów były następnie porównywane w celu określenia ich rzetelności.

OCENA RZETELNOŚCI ANALIZY

Pierwsze porównanie dotyczy niezależnej analizy 12 protokołów. Sędziowie kompetentni określali wypowiedzi osób badanych kwalifikując je jako charakterystyczne dla jednego z pięciu poziomów myślenia politycznego. Wśród protokołów analizowanych wspólnie przez sędziów nie było żadnego zawierającego wypowiedzi charakterystyczne dla poziomu sekwencyjnego lub sekwencyjnego zaawansowanego. Pozostałe trzy poziomy były reprezentowane.

Ogólna zgodność pomiędzy niezależnymi analizami obu sędziów wynosiła 83, 34% (2 różnice na 12 protokołów). Przy słabszym kryterium zgodności, gdy chodzi o zgodność klasyfikacji do poziomów myślenia politycznego, bez brania pod uwagę form przejściowych zgodność wynosi 91.67% (1 różnica na 12 protokołów). Po dyskusji różnic sędziowie zaakceptowali klasyfikację pierwszego sędziego.

Po dokonaniu analizy pierwszych 12 protokołów obaj sędziowie kompetentni, niezależnie, wyrazili konieczność wprowadzenia do analizy kategorii pośredniej pomiędzy poziomami linearnym zaawansowanym i systemowym. Stosunkowo często pojawiały się bowiem wywiady, w których wśród wypowiedzi klasyfikowanych jako świadczące o typie myślenia charakterystycznym dla poziomu linearnego zaawansowanego, pojawiały się też wypowiedzi bardziej złożone, zbliżone do myślenia cechującego poziom systemowy. W opinii sędziów protokoły te dawały wyraz rozumowaniu politycznemu bardziej złożonemu niż linearne zaawansowane, jednocześnie nie były jednak wystarczająco spójne, aby mogły być zaklasyfikowane jednoznacznie jako charakterystyczne dla myślenia typu systemowego. Do analizy wprowadzono zatem dodatkową kategorię, poziom przejściowy pomiędzy linearnym zaawansowanym

a systemowym. Nadano mu nazwę poziom linearny zaawansowany plus.

Po wyodrębnieniu i określeniu charakterystyk poziomu linearnego zaawansowanego plus, sędziowie analizowali niezależnie 19 protokołów klasyfikując wypowiedzi jako charakterystyczne dla jednego z sześciu, zamiast dotychczasowych pięciu, poziomów myślenia politycznego. Ogólna zgodność pomiędzy analizami sędziów wynosi 84.21% (3 różnice na 19 protokołów). Przy słabszym kryterium zgodności, gdy chodzi o zgodność klasyfikacji bez brania pod uwagę form przejściowych zgodność pomiędzy sędziami jest pełna (100%, brak różnic). Po omówieniu niezgodności sędziowie zaakceptowali klasyfikację pierwszego sędziego.

WYNIKI

Zadowolająco wysoka zgodność pomiędzy niezależnymi analizami sędziów kompetentnych (84.21%) pozwala uznać przeprowadzoną analizę strukturalnych aspektów wypowiedzi osób badanych za rzetelną. Zgodność sędziów wzrosła, gdy wprowadzono do analizy dodatkowy, przejściowy poziom rozwoju myślenia politycznego. Wynik taki sugeruje, że proces przejścia pomiędzy poziomem linearnym i systemowym wymaga dokładniejszej analizy a dotychczasowa sekwencja stadiów uzupełnienia (problem ten dyskutowany jest szerzej w części podsumowującej). Na podstawie analizy wypowiedzi uzyskanych od osób badanych można formułować wnioski dotyczące poziomów rozwoju myślenia politycznego w badanej grupie i odnośnej populacji. W prezentacji wyników przeprowadzonej analizy wykorzystano sekwencję 6 poziomów rozwoju myślenia politycznego.

ZWIĄZEK Z WIEKIEM

W badaniu przyjęto za Rosenbergiem założenie, że zasób zdolności poznawczych wykorzystywanych przez jednostki w celu analizy rzeczywistości politycznej jest cechą rozwojową. Uzyskane wyniki potwierdzają to założenie (Tabela 1). Można na ich podstawie twierdzić, że poziom myślenia politycznego wiąże się z wiekiem osób badanych.

Jednocześnie można stwierdzić, że bardziej zaawansowane kompetencje poznawcze pojawiają

się stosunkowo późno. Dopiero w średniej grupie wiekowej pojawiają się zdolności związane z poziomem linearnym zaawansowanym i linearnym zaawansowanym plus a więc zdolność abstrakcji i decentracji, wychodzenia poza konkretny aspekt doświadczenia oraz poza prostą, liniową i jednostronną analizę zdarzeń. Zdolności tworzenia złożonych powiązań pomiędzy elementami rzeczywistości politycznej, ujmowania ich w zależności od kontekstu i w ramach różnych perspektyw związane z poziomem systemowym pojawiają się dopiero w najstarszej grupie wiekowej. Można też stwierdzić, że w badanej grupie umiejętności poznawcze związane z tym poziomem rozwoju pojawiają się nie tylko najpóźniej, ale i stosunkowo rzadko.

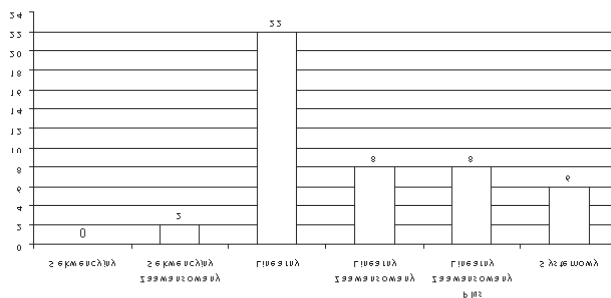
ROZKŁAD POZIOMÓW W BADANEJ GRUPIE

Na podstawie analizy rozkładu poziomów myślenia politycznego w badanej grupie można stwierdzić, że nie było w niej osób reprezentujących najmniej zaawansowane myślenie sekwencyjne. Pojawiły się natomiast 2 osoby funkcjonujące w sposób charakterystyczny dla poziomu sekwencyjnego zaawansowanego. Najliczniej ze wszystkich reprezentowany był poziom linearny. Można więc stwierdzić, że ponad połowa osób w badanej grupie (1) nie potrafi opisywać i analizować rzeczywistości politycznej używając kategorii abstrakcyjnych, (2) nie potrafi oderwać się od jednego punktu widzenia w analizowaniu zdarzeń i sytuacji, (3) wartościuje rzeczywistość polityczną używając

Tabela 1
Poziomy myślenia politycznego w trzech grupach wiekowych
[$\chi^2(2) = 7.06; p < .05$]

Wiek	Sekwencyjny zaawansowany	Linearny	Linearny zaawansowany	Linearny zaawansowany+	Systemowy	Razem
22 – 34 lata		12	2	1		15
35 – 47 lat	1	5	4	5		15
48 – lat	1	5	2	2	6	16
Razem	2	22	8	8	6	46

czarno-białych, absolutnych kategorii odwołując się do autorytetów, konwencji lub zasady unikania

Ryc. 1. Poziomy rozwoju myślenia politycznego w badanej grupie

negatywnych konsekwencji.

Tylko 6 osób z badanej grupy jest w stanie dokonywać złożonej analizy rzeczywistości politycznej, analizować zdarzenia z różnych punktów widzenia i w odniesieniu do adekwatnego kontekstu, dokonywać refleksji nad własnym sposobem myślenia oraz wartościowania zdarzeń (poziom systemowy). U kolejnych 16 osób zdolności te dopiero się kształtują. Są one w stanie (1) dokonywać abstrakcji ogólnych zasad i być świadome ograniczeń ich działania, (2) wychodzić poza jeden punkt widzenia w analizie zdarzeń, choć zdolność koordynacji różnych perspektyw dopiero się kształtuje, (3) wartościować ze świadomością relatywności i arbitralności tego procesu.

W dalszej analizie połączono w jedną grupę osoby reprezentujące poziomy sekwencyjny zaawansowany i linearny. Myślenie osób z tej grupy jest konkretne a analiza rzeczywistości uproszczona wobec tego w dalszej części pracy grupę tę nazywa się grupą osób reprezentujących myślenie proste. Grupa reprezentująca myślenie złożone składa się z osób funkcjonujących w ramach poziomów przejściowych linearnego zaawansowanego i linearnego zaawansowanego plus oraz w ramach poziomu systemowego. W myśleniu tych osób pojawia się co najmniej zdolność abstrakcji oraz umiejętność wychodzenia poza jeden punkt widzenia i aspekt analizowanych zdarzeń. Porównano liczbę osób reprezentujących myślenie proste i złożone (1) w grupie liderów partii politycznych i w grupie członków partii oraz (2) w grupie przedstawicieli rządzącej wówczas (1997) koalicji i wśród przedstawicieli partii opozycyjnych.

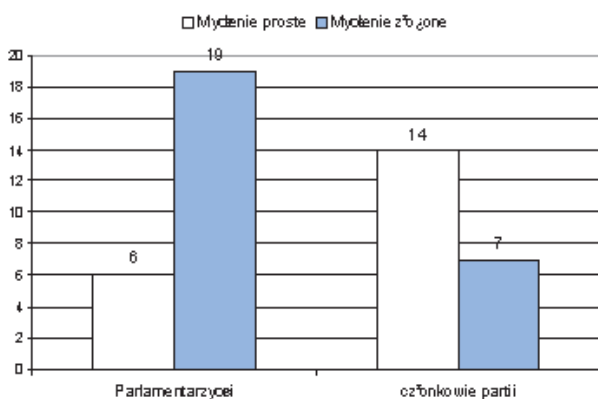
RÓŻNICE MIĘDZY PARLAMENTARZYSTAMI A CZŁONKAMI PARTII

Na podstawie porównania poziomów rozwoju myślenia politycznego wśród parlamentarzystów oraz członków partii można stwierdzić, że parlamentarzyści reprezentują bardziej zaawansowane poziomy rozwojowe związane ze zdolnością złożonej analizy rzeczywistości społeczno-politycznej.

Zdecydowana większość parlamentarzystów funkcjonowała w ramach poziomu linearnego zaawansowanego, linearnego zaawansowanego plus lub systemowego. Także najbardziej zaawansowany poziom systemowy pojawił się wyłącznie wśród badanych z tej grupy. Z kolei, osoby pełniące mniej złożone funkcje polityczne (członkowie partii) reprezentowały, w większości, sposób rozumowania charakterystyczny dla poziomu linearnego.

RÓŻNICE MIĘDZY OPOZYCJĄ A KOALICJĄ RZĄDZĄCĄ

Porównano także poziomy rozwoju myślenia politycznego członków partii wchodzących do koalicji SLD i PSL rządzącej w Polsce w latach 1993 – 1997 oraz członków parlamentarnych i poza parlamentarnych ugrupowań tworzących polityczną opozycję w tym okresie. Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że nie ma wyraźnej różnicy pomiędzy koalicją rządzącą a opozycją w rozkładzie przypadków myślenia prostego i złożonego [$\chi^2 (df = 2) = .348, p > .05$].

Ryc. 2. Poziomy rozwoju myślenia politycznego wśród liderów politycznych i członków partii [$\chi^2(2) = 94.88; p < .000$]

Jest to interesujący wynik bowiem w dotychczasowych badaniach na ten temat różnicę związaną z pełnioną rolą polityczną stwierdzano (Tetlock, 1981, 1985).

DYSKUSJA

ROZWÓJ MYŚLENIA POLITYCZNEGO

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że poziomy myślenia politycznego wiążą się z wiekiem osób badanych. Jednocześnie przyporządkowania wiekowe nie są tu tak wyraźne, jak wtedy, gdy kształtujące się zdolności abstrakcji, wychodzenia poza własną perspektywę i uzgadniania różnych punktów widzenia dotyczą sfery interpersonalnej (Selman, 1976, 1980) lub rzeczywistości fizycznej (Piaget, 1966; Piaget, Inhelder, 1996). Ponadto, kompetencje w zakresie myślenia politycznego pojawiają się później niż te same zdolności w przypadku tych dwóch linii rozwojowych. Można bowiem przypuszczać, że wyniki uzyskane przez Selmana i Piageta dotyczą rozwoju tych samych kompetencji poznawczych badanych nieco innymi metodami.

Dynamika rozwoju myślenia politycznego, którą sugerują uzyskane wyniki, przypomina przebieg procesu rozwoju moralnego opisanego przez Kohlberga (Kohlberg, 1984) oraz rozwoju osobowości według koncepcji Niemczyńskiego (1980, 1988). W procesie rozwoju moralnego najbardziej zaawansowany poziom postkonwencjonalny jest osiągnięty najrzadziej i zazwyczaj cechuje myślenie osób nie młodszych niż 26-letnie. Funkcjonowanie związane z tym poziomem polega na koordynowaniu perspektywy społecznej i indywidualnej w wydawaniu sądów i podejmowaniu decyzji moralnych. Według Kohlberga i innych badaczy, dorosłe osoby badane funkcjonują najczęściej w sposób charakterystyczny dla poziomu konwencjonalnego związanego z poznawczym przywiązaniem do jednej perspektywy – społecznej, przestrzeganiem uznawanych za absolutne norm społecznych, posłuszeństwem wobec autorytetów, przede wszystkim zaś z brakiem zdolności autonomicznego podejścia do wartości i wyborów moralnych. (Kohlberg, 1984, Czyżowska, Niemczyński i Kmiec, 1993). Podobnie, w rozwoju osobowościowym najpóźniej osiąga się najbardziej zaawansowany poziom eksternalizacyjny

(najstarsza grupa wiekowa, osoby powyżej 60 lat) (Golec, Niemczyński, 1995). Funkcjonowanie jednostek, które osiągnęły ten poziom cechuje zdolność uzgadniania i twórczego integrowania indywidualnego rozumienia społeczno-kulturowych wartości z ich ujęciem społecznym.

Zatem, jak można się przekonać, w procesie rozwoju myślenia politycznego podobnie jak w rozwoju moralnym i osobowościowym najrzadziej i najpóźniej osiągane są umiejętności poznawcze pozwalające na wychodzenie poza jedną perspektywę w ujmowaniu otaczającego świata, umożliwiające funkcjonowanie łączące różne punkty widzenia i sposoby interpretacji rzeczywistości. Najwięcej zaś osób nie potrafi podejmować autonomicznych decyzji opartych na złożonej analizie sytuacji, kieruje się wskazaniem autorytetów i zasadą biało-czarnych podziałów. Badania Piageta i Selmana oraz Kohlberga, Niemczyńskiego oraz wyniki omawianych badań sugerują istnienie zjawiska horyzontalnego decalag'u – różnego tempa rozwoju analogicznych kompetencji poznawczych w zależności od dziedziny poznania i opóźnienia rozwoju tych kompetencji w dziedzinach trudniejszych i bardziej odległych od codziennego doświadczenia takich, jak sfera moralna, sfera zadań rozwoju osobowego czy, w końcu, sfera polityki (Brainerd, 1978).

POZIOM LINEARNY ZAAWANSOWANY PLUS

Na podstawie analizy wypowiedzi osób badanych sędziowie kompetentni zaproponowali wprowadzenie do opisanej przez Rosenberga rozwojowej sekwencji dodatkowego poziomu przejściowego pomiędzy poziomem linearnym a systemowym. Wprowadzenie poziomu linearnego zaawansowanego plus do analizy podniosło jej rzetelność. Być może występowanie dodatkowego poziomu przejściowego w rozwoju bardziej zaawansowanych kompetencji poznawczych jest szczególnie charakterystyczne dla społeczeństw znajdujących się w okresie przemian ustrojowych. Możliwość wyróżnienia tego poziomu może wskazywać na dynamikę dostosowywania się zdolności jednostek do organizacji społecznej, w ramach której funkcjonują. W społeczeństwie w okresie transformacji systemowej od organizacji prostszej, hierarchicznej w kierunku organizacji bardziej złożonej, równościowej więcej osób może repre-

zentować przejściowe poziomy rozwoju myślenia politycznego dlatego też ich wyróżnienie wśród badanych polskich było możliwe.

Niemniej istnienie dwóch poziomów przejściowych pomiędzy poziomem linearnym a systemowym może ilustrować opisywaną przez badaczy indywidualnego rozwoju (Chilton, 1988; Rest, Turiel i Kohlber, 1994) dynamikę cechującą proces przechodzenia z niższego poziomu rozwoju poznawczego na poziom wyższy. Stephen Chilton (1988) opisuje 4 kolejne etapy procesu osiągania wyższego poziomu rozwoju, w ramach których funkcjonowanie jednostek różni się jakościowo. Są to etapy (1) rozpoznania i preferencji, (2) naśladowania, (3) reprodukcji oraz (4) samodzielnego generowania rozumowania charakterystycznego dla wyższego poziomu rozwojowego.

Osoba, która sprawnie funkcjonuje w ramach określonego poziomu z reguły preferuje związany z nim sposób rozumienia świata i nie jest świadoma istnienia sposobów innych. Pierwszy krok na drodze przejścia w kierunku wyższego poziomu stanowi uświadomienie sobie istnienia i zrozumienie bardziej złożonego sposobu rozumowania, przekonywującego, ale nie możliwego do odtworzenia przez jednostkę funkcjonującą w ramach niższego poziomu. Podobnie, Kohlberg (za Rest, Turiel, Kohlberg, 1994) zakłada, że jeżeli jednostka posiada zdolność rozpoznania argumentacji charakterystycznej dla bardziej zaawansowanego poziomu i porównania jej z argumentacją charakterystyczną dla poziomu mniej zaawansowanego, będzie ona preferować rozumowanie z wyższego poziomu, nawet, gdy nie posiada zdolności myślenia w ten sposób.

Tak więc pierwszym krokiem w procesie rozwojowego przejścia na wyższy poziom jest preferencja charakterystycznego dlań, bardziej złożonego rozumowania. Kolejnym krokiem są próby jego naśladowania. Mimo, że jednostki podejmują próby naśladowania bardziej zaawansowanej i złożonej argumentacji, nie oznacza to jednak sukcesu w rzeczywistej zmianie sposobu rozumowania, lecz przyjmowanie jego najbardziej charakterystycznych, powierzchownych cech. Stąd, na przykład, w wypowiedziach osób reprezentujących poziom linearny zaawansowany (mniej zaawansowany z dwóch poziomów przejściowych) mogła pojawiać się często systemowa retoryka przy uzasadnianiu preferowanych przez jednostkę wyborów. Nie były to jednak wypowiedzi w głębszej strukturze noszą-

ce cechy wyższego poziomu. Przypominały jednak charakterystyczną dla tego poziomu argumentację w sferze używanych terminów i zwrotów.

Trzeci etap transgresji to reprodukcja, powtarzanie rozumowania o wyższym poziomie zaawansowania przy zetknięciu z nim. To coś więcej niż naśladowanie bowiem fragmenty wypowiedzi mają rzeczywiste cechy strukturalne wyższego poziomu. W omawianym badaniu ilustracją reprodukcji mogą być więc owe przypadki wypowiedzi o charakterze systemowym w argumentacji linearnej zaawansowanej plus, które pojawiały się w odpowiedzi na argument systemowy prezentowany osobom badanym w drugiej części wywiadu.

Ostatni etap przejścia stanowi pojawienie się zdolności do samodzielnego konstruowania wypowiedzi charakterystycznych dla wyższego poziomu. Jest to wciąż etap poziomu przejściowego, bowiem rozumowanie jednostek nie charakteryzuje jeszcze spójność i stabilność właściwa głównym poziomom. W przypadku czwartego etapu przejścia rozumowanie charakterystyczne dla poziomu wyższego występuje na przemian z myśleniem charakterystycznym dla poziomu mniej zaawansowanego. W wypowiedziach osób badanych, które uznano za charakterystyczne dla poziomu linearnego zaawansowanego plus argumentacja systemowa przeplatała się z argumentacją cechującą linearny zaawansowany poziom rozwoju myślenia politycznego. Można zatem sądzić, że funkcjonowanie charakterystyczne dla poziomu linearnego zaawansowanego plus obejmuje dwa ostatnie etapy przejścia na wyższy poziom – etap reprodukcji i samodzielnego generowania bardziej złożonych wypowiedzi podczas, gdy argumentacja z poziomu linearnego zaawansowanego obejmuje wcześniejsze etapy przejścia – rozpoznanie i naśladowanie.

MOŻLIWE KONSEKWENCJE RÓŻNIC W POZIOMACH ROZWOJU MYŚLENIA POLITYCZNEGO

W omawianym badaniu ponad połowa osób reprezentowała grupę o prostym sposobie myślenia. Wynik taki pozwala przypuszczać, że zdolność abstrakcyjnej analizy i wychodzenia poza egocentryczną perspektywę oraz umiejętność uzgadniania odmiennych perspektyw, a m.in. także własnego stanowiska z punktem widzenia innych

pojawiają się stosunkowo rzadko w odnośnej populacji polskich polityków. Jedną z konsekwencji tego faktu może być niezdolność do konstruktywnej wymiany poglądów i efektywnego udziału w debatach i dyskusjach dotyczących spornych zagadnień politycznych. Tym bardziej, że poziomy funkcjonowania poznawczego uczestników dyskusji mają tendencję do wyrównywania się jej w trakcie. (Janis, 1972; Sinnott, 1989).

Ta ostatnia prawidłowość może mieć dwie konsekwencje. Po pierwsze, poziomy reprezentowane przez różne osoby mogą „równać w górę”. Oznacza to, że osoby, które reprezentują mniej zaawansowane kompetencje, poprzez ekspozycję i zetknięcie się z bardziej zaawansowanymi sposobami rozumowania, mają szansę wykształcenia lub wykorzystania posiadanych zdolności funkcjonowania w sposób charakterystyczny dla wyższych poziomów rozwoju. Prawidłowość ta dotyczy przede wszystkim osób reprezentujących poziomy przejściowe takie, jak linearny zaawansowany czy linearny zaawansowany plus, które mogą mieć okazję uaktywnienia kształtujących się zaawansowanych kompetencji. Równanie poziomów dyskusji może się jednak odbywać także „w dół”. Proces taki może mieć miejsce, gdy w dyskusji dominują osoby reprezentujące mniej zaawansowane kompetencje poznawcze. W takiej grupie zapewne osoby reprezentujące poziomy przejściowe będą rzadziej wykorzystywać kształtujące się bardziej zaawansowane kompetencje.

W badanej grupie mniejszość osób reprezentuje najbardziej zaawansowane i stabilne zdolności poznawcze, większość zaś funkcjonuje w sposób charakterystyczny dla poziomu linearnego – jednego z najmniej zaawansowanych. Ponadto stosunkowo duża grupa osób reprezentuje poziomy przejściowe. Ich funkcjonowanie szczególnie, jak się wydaje, zależy od poziomu reprezentowanego przez partnerów debaty. Można zatem przypuszczać, że w przypadku debaty pomiędzy badanymi osobami doszłoby do uproszczenia funkcjonowania poznawczego a dyskusja przybrałaby postać wymiany monologów.

Wyniki innych badań dotyczące funkcjonowania polskich polityków w debatach politycznych sugerować mogą także, że zaawansowane zdolności poznawcze nie są w ich trakcie wykorzystywane. Anna Potocka-Hoser (1996), na przykład, analizowała przebieg dwóch debat politycznych na temat sporu wokół ustaw lustracyjnych i dekomu-

nizacyjnych (w roku 1992 i w roku 1994). Ogólny wniosek autorki stanowi stwierdzenie, że osoby biorące udział w obu debatach nie wykazywały zdolności pozwalających na osiągnięcie porozumienia w sporze. W żadnej z debat dyskutujący politycy nie byli w stanie wyjść poza własną perspektywę w interpretacji problemu, ani też nie podejmowali prób integracji odmiennych stanowisk. W trakcie drugiej debaty tylko jedna strona (zwolennicy umiarkowanej dekomunizacji) podejmowała próby dialogu i koordynacji odmiennych perspektyw. Przy braku współpracy pozostałych stron (zwolenników radykalnej dekomunizacji i jej równie radykalnych przeciwników) nie udało się jednak wypracować wspólnego rozwiązania ani kompromisu.

Anna Polkowska (1997), z kolei, poddała analizie debaty Nadzwyczajnej Komisji Sejmowej dotyczące zagadnień związanych z wprowadzeniem Małej Konstytucji w 1992 roku. Autorka wykazała, że w trakcie dyskusji w komisji sejmowej wystąpiły znaczące odstępstwa od podstawowych zasad demokratycznej debaty. Większość dyskusji nie weszła w ogóle w stadium integrowania odmiennych punktów widzenia, a nie pogłębiona i zdawkowa dyskusja problemu kończyła się zazwyczaj głosowaniem i narzuceniem woli większości bez uwzględnienia perspektywy mniejszości.

Obie autorki wskazują na charakterystyczną dla polskich polityków stosunkowo niewielką zdolność efektywnej komunikacji, uzgadniania stanowisk i integrującego odmienne perspektywy porozumienia. Wskazują one, także, że zdolność osiągania kompromisu jest równie mała, a najczęściej stosowaną metodą rozwiązywania sporu jest głosowanie i narzucanie pozostałym woli jednej strony – większości. Uzyskane w prezentowanym badaniu wyniki pozwalają wysunąć przypuszczenie, że sposób funkcjonowania w sytuacji debaty opisany przez obie autorki jest wynikiem braku zaawansowanych kompetencji w zakresie myślenia politycznego, lub braku motywacji do ich użycia w sytuacji debaty.

Ta druga możliwość wydaje się zresztą bardziej prawdopodobna w świetle wyników prezentowanego tu badania. Należy bowiem zaznaczyć, że parlamentarzyści, których funkcjonowania dotyczyły analizy obu autorek, posiadali raczej zaawansowane zdolności poznawcze pozwalające przynajmniej na wychodzenie poza własną perspektywę. Z powyższych analiz wynika zaś, że na-

wet ta zdolność rzadko bywała wykorzystywana.

Są natomiast powody, aby przypuszczać, że posiadanie i wykorzystywanie zdolności poznawczych do analizy sytuacji sporu politycznego ma istotne konsekwencje dla jego przebiegu. Posiadane przez jednostki zdolności poznawcze zwiększają prawdopodobieństwo określonego funkcjonowania w konflikcie politycznym czy debacie. Można sądzić, że osoby o mniejszym zasobie zdolności poznawczych, rozumiejące sytuacje polityczne w sposób mniej złożony są bardziej skłonne do przyjmowania zamkniętych postaw i rywalizacji z osobami o innym rozumieniu tych samych sytuacji, idei, wartości itd. Zaś osoby o większym zasobie zdolności poznawczych przejawiają bardziej ugodowe nastawienia (Tetlock i Suedfeld, 1977).

Ponadto osoby reprezentujące mniej zaawansowane poziomy rozwoju poznawczego mogą nie być motywowane do efektywnej komunikacji z oponentami, ponieważ w ich myśleniu ma większą szansę pojawić się schemat ideologiczny (Reykowski, 1996). Według Reykowskiego myślenie zgodne ze schematem ideologicznym, związane z emocjonalnym zaangażowaniem w obronę pewnych idei i odrzucaniem osób i grup reprezentujących idee odmienne cechuje przede wszystkim osoby o stosunkowo niewielkim zasobie kompetencji poznawczych. Problem ten dyskutowany jest szerzej gdzie indziej (Golec, w druku).

POZIOMY ROZWOJU MYŚLENIA POLITYCZNEGO WŚRÓD PARLAMENTARZYSTÓW I CZŁONKÓW PARTII

Na podstawie wyników omawianego badania stwierdzono istotną różnicę poziomów rozwoju poznawczego pomiędzy członkami parlamentu, posłami na sejm II-giej kadencji oraz członkami partii nie wchodzącymi do parlamentu. Jak się okazuje, parlamentarzyści funkcjonują najczęściej w ramach trzech wyższych poziomów myślenia politycznego, podczas gdy członkowie partii, osoby pełniące mniej eksponowane funkcje polityczne, myślą przede wszystkim w sposób linearny. Różnica ta może wskazywać na kilka prawidłowości. Osoby o bardziej zaawansowanych kompetencjach poznawczych mogą być promowane na wyższe, bardziej odpowiedzialne i eksponowane stanowiska polityczne. Możliwe jest także, że pełnienie

bardziej odpowiedzialnych funkcji politycznych takich, jak funkcje parlamentarne poszerza spektrum doświadczeń o sytuacje wymagające wychodzenia poza własną perspektywę i uzgadniania odmiennych stanowisk. Pełniona funkcja może zatem stymulować rozwój odpowiednich kompetencji. Na taką możliwość wskazują teorie socjalizacji politycznej (Hastie i Torney-Purta 1992). Wyższe, bardziej odpowiedzialne funkcje mogą także skłaniać do wykorzystywania bardziej zaawansowanych kompetencji o wiele częściej, niż funkcje mniej eksponowane. Zatem jednostki mogą posiadać zaawansowane kompetencje i nie wykorzystywać ich, jeśli nie wymaga tego od nich pełniona funkcja i okoliczności. Za taką możliwością przemawia teoria „poznawczego skąpstwa” (*cognitive misers*) (Abelson, 1968). Na podstawie wyników przeprowadzonego badania nie można jednak rozstrzygnąć, która z możliwości jest bardziej prawdopodobna.

BRAK RÓŻNIC POZIOMÓW MYŚLENIA POLITYCZNEGO WŚRÓD RZĄDZĄCYCH I OPOZYCYJONISTÓW

W omawianym badaniu nie stwierdzono istotnej różnicy w zakresie dystrybucji poziomów rozwoju myślenia politycznego pomiędzy członkami partii sprawujących władzę (*in-power role*) i członkami politycznej opozycji (*out-of-power-role*). Wynik ten sprzeczny jest z większością rezultatów innych badań stwierdzających mniejszą złożoność myślenia wśród opozycjonistów (Tetlock 1981, 1985). Jedną z możliwych interpretacji tej sprzeczności jest odwołanie się do różnicy kontekstów kulturowych. Większość poprzednich badań na ten temat prowadzona była głównie w USA lub Kanadzie, gdzie role rządzącego (wprowadzać nowe rozwiązania i przygotowywać argumentację przekonywującą do nich) i opozycjonisty (krytykować rządzących i ich posunięcia) są jaśniej określone. Ponadto osoby reprezentujące obie strony pochodzą mniej więcej z tych samych środowisk społecznych, nie różnią się poziomem wykształcenia itd. W Polsce scena polityczna dopiero się kształtuje a zadania poszczególnych grup nie są do końca jasno określone. Poza tym warto wziąć pod uwagę partie wchodzące w skład ówczesnej koalicji (SLD i PSL) i opozycji (UW, UP, KPN, ROP) i typowych reprezentantów tych partii. Niewątpliwie występują

tu zarówno różnice pochodzenia jak i poziomu wykształcenia, które zazwyczaj w istotny sposób korelują z poziomami rozwoju poznawczego.

Istnieje jednak i inne wyjaśnienie stwierdzonej rozbieżności wyników. Dotyczy ono różnic w sposobie rozumienia i badania złożoności myślenia politycznego. Badania Tetlocka opierały się na jakościowej analizie wypowiedzi politycznych na podstawie materiałów archiwalnych – treści umieszczonych w konkretnym kontekście czasowym i sytuacyjnym podlegających całkowicie kontroli wypowiadających je osób. Materiał taki jest stosunkowo powierzchowny i przetworzony. Wypowiedzi podlegają wpływom osób współpracujących przy tworzeniu przemówień oraz wpływom związanym z wymogami sytuacji. Metoda Rosnerga, z kolei, pozwala zapoznać się bezpośrednio z tokiem myślenia osoby badanej, z tym jak rozumie ona wartości uzasadniające preferowane przez nią rozwiązanie dylematu, jak wiąże ze sobą różne aspekty analizowanego problemu. Materiał uzyskany w wywiadzie jest przede wszystkim bezpośrednią wypowiedzią osoby badanej, jest też stosunkowo niezależny od kontekstu sytuacji oraz treści wypowiedzi.

Różnice w sposobie badania złożoności poznawczej wynikają z nieco odmiennych sposobów rozumienia tego pojęcia. Autorzy badań nad złożonością wypowiedzi polityków traktują tą właściwość myślenia jako wypadkową indywidualnych predyspozycji jednostki, stanu jej organizmu oraz charakterystyk sytuacyjnych. W ten sposób wyjaśniają dlaczego złożoność myślenia traktowana jako cecha indywidualna, która warunkuje pewien rodzaj postępowania czy preferencji politycznych, jest jednocześnie w przypadku każdej jednostki właściwością zmienną, zależną od kontekstu sytuacji. Rosenberg, z kolei, twierdzi, że zasób zdolności poznawczych, które posiada jednostka funkcjonująca w ramach danego poziomu rozwoju myślenia politycznego (wyznaczających złożoność jej myślenia) jest stosunkowo stałą charakterystyką jednostki. Zmiany, które w tym zakresie zachodzą dokonują się stopniowo, zgodnie z dynamiką procesów rozwoju poznawczego. Zatem złożoność poznawcza w ujęciu Tetlocka jest właściwością mniej odporną na wpływ sytuacji, roli i funkcji politycznej i może zmieniać się u tych samych osób, jak wskazuje autor, np. po objęciu władzy. Z kolei, poziomy rozwoju myślenia politycznego opisane przez Rosenberga stanowią

względnie stałą, „głębszą” dyspozycję, na którą rodzaj sytuacji nie wpływa tak bardzo. Nie stwierdzono zatem różnic w zdolnościach poznawczych rządzących i opozycjonistów, bowiem za pomocą metody Rosenberga określa się predyspozycje poznawcze, które nie muszą być faktycznie wykorzystywane w funkcjonowaniu na scenie politycznej.

Złożoność myślenia politycznego rozumieć można jako wynik działania procesów rozwoju poznawczego opisanych przez Rosenberga i czynników sytuacyjnych. Złożoność wypowiedzi politycznych byłaby zatem wynikiem zastosowania mniej lub bardziej rozwojowo zaawansowanych zdolności poznawczych w analizie rzeczywistości politycznej po dodaniu wpływu sytuacji i stanu organizmu. Taka interpretacja sugeruje, że o ile zasób zdolności poznawczych opisanych przez Rosenberga określa względnie stałe indywidualne predyspozycje to jednak pozostaje kwestią otwartą czy potencjał określony przez owe predyspozycje jest wykorzystywany. Sam potencjał nie jest jednak zależny od wpływu sytuacji, zależny może być natomiast sposób jego wykorzystania. I jednocześnie modyfikujący wpływ czynników sytuacyjnych może być również zależny, między innymi, od wielkości potencjału poznawczego. Wyzwaniem dla badaczy jest określenie jakie czynniki sytuacyjne i jak wpływają na wykorzystanie mniejszego lub większego zasobu zdolności poznawczych.

LITERATURA

- Abelson, R.P. (1968). Psychological implication. W: R.P. Abelson, E. Aronson, T.M. McGuire, T.M. Newcomb, M.J. Rosenberg, P. Tannenbaum (red.), *Theories of cognitive consistency. A source book* (s. 112-139). Chicago: Rand McNally.
- Brainerd, C.J. (1978). *Piaget's theory of intelligence*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Chilton, S. (1988). *Defining Political Development. ESIS Monograph Series in World Affairs*. University of Denver, Rynne Rienner Pub.
- Commons, M.L., Richards, F.A., Kuhn, D. (1982). Systematic and Metasystematic reasoning: A case for levels of reasoning beyond Piaget's stage of formal operations. *Child Development*, 53, 1058-1069.
- Czyżowska, D., Niemczyński, A., Kimeć, E. (1993). Formy rozumowania moralnego Polaków w świetle danych z badania metodą Lawrence Kohlberga. *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 1, 2, 19-38.
- Golec, A. (w druku). Poziomy rozwój myślenia politycznego a postawy wobec konfliktu w sytuacji neutralnej i wobec emocjonalnego ataku. *Studia Psychologiczne*.
- Golec, A., Niemczyński, A. (1995). Relativistic climate for Personhood development. *Polish Quarterly of Developmental Psychology*, 1, 1, 11-8.
- Habermas, J. (1979). *Communication and the evolution of society*. Boston: Beacon.
- Hastie, H, Torney-Purta (red.). (1992). *The development of political understanding: A new perspective*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Janis, I.L. (1972). *Victims of groupthink*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Kramer, D.A. (1990). Conceptualizing wisdom: the primacy of affect-cognition relations. W: R.J. Sternberg (red.), *Wisdom: Its nature, origins and development* (s. 278-311). Cambridge University Press.
- Labouvie-Vief, G. (1989). Emotions and self-Regulation: a life-span view. *Human Development*, 32, 279-299.
- Labouvie-Vief, G. (1990). Wisdom as integrated thought: historical and developmental perspectives. W: R.J. Sternberg (red.), *Wisdom: Its nature, origins and development*. Cambridge: University Press.
- Niemczyński, A. (1980). *Modele indywidualnego rozwoju człowieka*. Rozprawy Habilitacyjne nr 24. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Niemczyński, A. (1988). Procesy rozwojowe człowieka w pełnym cyklu życia indywidualnego. W: M. Tyszkowa (red.), *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*. Warszawa: PWN.
- Piaget, J. (1966). *Narodziny inteligencji dziecka*. Warszawa: PWN.
- Piaget, J., Inhelder, B. (1996). *Psychologia dziecka*. Wrocław: Wydawnictwo Siedmiogród.
- Polkowska, A. (1993). The process of coordinating viewpoints in a debate of the Sejm commission. *Polish Psychological Bulletin*, 24, 2, 135-50.
- Potocka-Hoser, (1996). Spór o lustrację – komunikacja bez porozumienia. *Kultura i Społeczeństwo, rok XL*, 2, 163-182.
- Raphael, T.D. (1982). Integrative complexity theory and forecasting international crises. *Journal of Conflict Resolution*, 26, 423-450.
- Rest, J, Turiel, E, Kohlberg, L. (1994). Level of moral development as a determinant of preference and comprehension of moral judgments made by others. W: B. Puka (red.), *Fundamental research in moral development* (s. 59-86). New York, London: Garland Publishing, Inc.
- Reykowski, J. (1996a). O myśleniu ideologicznym. (Szkielet modelu). *Studia Psychologiczne*, 34, 2, 9-24.
- Reykowski, J. (1996b). Poziomy polityczny myślenia a rozwiązywanie społecznych zadań koordynacyjnych. *Czasopismo Psychologiczne*, 2, 1, 7-30.
- Rosenberg, S. W. (1989). Reason, ideology and politics. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Rosenberg, S. W. (1991). *Habermas and Piaget: Redefining the nature of communicative action*. Referat prezentowany w trakcie the Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington D.C. USA.
- Rosenberg, S.W. (1992). *How we think and what we value: A structural developmental analysis of political ideology*. Referat prezentowany w trakcie Annual Meeting of the International Society of Political Psychology, San Francisco, California, USA.
- Rosenberg, S.W. (1994). Political judgment: Reason, evaluation and value. Materiały nie opublikowane.
- Selman, R. (1976). Social-cognitive understanding. A gu-

- ide to educational and clinical practice. W: Th. Lickona (red.), *Moral development & behavior. Theory, research, and social issues* (s. 299-317). New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Selman, R. (1980). *The growth of interpersonal understanding. Developmental and clinical analyses*. New York: Academic Press.
- Siegel, S. (1956). *Non-parametric statistics for the behavioral sciences*. McGraw-Hill, Inc.
- Sinnott, J. D. (1989). Postformal reasoning: The relativistic stage. W: M.L. Commons, J.D. Sinnott, F.A. Richards, Ch. Armon (red.), *Adult development. Comparisons and applications of developmental models* (t. 1, s. 299-325). Praeger Publishers and the Dare Association Inc.
- Suedfeld, P., Tetlock, P. (1977). Integrative complexity of communication in international crises. *Journal of Conflict Resolution*, 21, 169-168.
- Sudefeld, P., Tetlock, P., Ramirez, C. (1977). War, peace and integrative complexity: UN speeches on the Middle East problem 1947-1976. *Journal of Conflict Resolution*, 21, 169-184.
- Tetlock, P. (1981). Pre- to postelection shifts in presidential rhetoric: Impression management or cognitive adjustment? *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 207-213.
- Tetlock, P. (1985). Integrative complexity of American and Soviet foreign policy rhetoric: A time-series analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 1565-1585.

ZAŁĄCZNIK 1

Poziomy rozwoju myślenia politycznego wg S. Rosenberga.

POZIOM SEKWENCYJNY

1. Konkretność/abstrakcyjność myślenia; rodzaj związków pomiędzy elementami rzeczywistości

Myślenie charakterystyczne dla poziomu sekwencyjnego nie wychodzi poza konkretny, bezpośrednio obserwowany wymiar zdarzeń. Koncentruje się na tym, co obserwowane lub zapamiętane a relacje pomiędzy obserwowanymi elementami rzeczywistości są luźne, oparte na przypadkowym skojarzeniu raczej niż na jakiejś nadrzędnej, porządkującej idei. Relacjonowana sekwencja zdarzeń może zmienić swój przedmiot na podstawie skojarzenia zewnętrznych cech zdarzeń czy elementów. Izolowane fragmenty wiedzy tworzą luźną sekwencję, której elementy łączą się na zasadzie podobieństwa lub współwystępowania. Osoba myśląca w sposób sekwencyjny nie wychodzi poza dane informacje, nie określa głębszych, bardziej systematycznych związków pomiędzy zdarzeniami – nie analizuje rzeczywistości lecz ją opisuje. Nie umie też tworzyć ogólnych kategorii. Ugrupowania polityczne, na przykład, spostrzega poprzez konkretne i wyraziste osoby związane z daną partią, bez zrozumienia co łączy ludzi zrzeszonych w jej ramach.

2. Rozumienie norm i wartości

Osoba myśląca w sposób sekwencyjny nie posiada pojęcia ogólnych zasad czy standardów zachowania. W postępowaniu kieruje się unikaniem kary bądź antycypacją nagrody.

3. Zdolność wychodzenia poza jedną perspektywę

Osoby na tym poziomie nie rozumieją, że może istnieć inne niż własne rozumienie otaczającego świata. Własną, subiektywną interpretację uznają za jedyne i właściwy obraz rzeczywistości, nie rozumieją możliwości wielorakich interpretacji świata i zdarzeń. Myślenie polityczne na tym poziomie cechuje koncentracja na konkretnym wymiarze rzeczywistości oraz na własnym punkcie widzenia,

ZAAWANSOWANY POZIOM SEKWENCYJNY

1. Konkretność/abstrakcyjność myślenia; rodzaj związków pomiędzy elementami rzeczywistości

W funkcjonowaniu charakterystycznym dla zaawansowanej wersji poziomu sekwencyjnego wzrasta kompetencja językowa, a z nią poziom abstrakcji wypowiedzi. Sekwencje stają się rozbudowane, często prowadzą do dygresji. Osoby funkcjonujące w ramach tego przejściowego poziomu mogą podawać szereg konkretnych przykładów w celu zobrazowania abstrakcyjnej idei, której nie potrafią jeszcze wyartykułować. Pojawiają się próby uporządkowania obrazu świata poprzez określanie pojedynczych i prostych, ogólnych związków łączących wydarzenia lub zasad regulujących postępowanie. W wypowiedziach osób reprezentujących ten poziom próby bardziej ogólnego i uporządkowanego konstruowania obrazu świata przeplatają się z konkretnymi i luźno powiązanymi sekwencjami charakterystycznymi dla wcześniejszej wersji tego poziomu. Nie zmienia się zasadniczo rozumienie grupy.

2. Rozumienie norm i wartości

Wartościowanie i interpretacja rzeczywistości są nadal egocentryczne i subiektywne.

3. Zdolność wychodzenia poza jedną perspektywę

Pojawia się świadomość istnienia innych punktów widzenia oparta na konkretnym doświadczeniu istnienia grup, które wchodzą w konflikt. Brak przy tym zdolności zrozumienia na czym konflikt polega ponieważ interpretuje się sytuację tylko z własnej perspektywy.

Przykład wypowiedzi osoby reprezentującej ten poziom.
„(dekomunizacja) [j]eżeli miałaby krzywdzić ludzi to nie, absolutnie, bez względu na względy. To być może dlatego, że ja siedzę w tak zwanej przemocy, ja obserwuję młodzież, która się zachowuje w różny sposób (...) potrafi w tłumie być odważna, działać w pełni używając brutalności, agresji do wszystkiego. W pojedynkę inaczej

działa. Uważam, że tę osobę słabszą zawsze trzeba chronić ... no oczywiście, jeżeli ta osoba jest zła, działa przeciwko zdrowiu, życiu kogoś, no to oczywiście powinna ponieść z tego tytułu konsekwencje, ale jeżeli działa w określonej polityce, bo taki był charakter naszego kraju, a nie inny, i wszyscy w tym siedzieli i ci, co są dzisiaj po prawej stronie i ci, co są dzisiaj po prawej stronie, mówię o tych ludziach, którzy mają dzisiaj 60, 50 lat. Oni w tym systemie żyli, funkcjonowali i biernie poddawali się temu, co się działo. To mamy ich za to ukarać?...chyba należy się zastanowić. Ja osobiście uważam, że czas zacząć myśleć o przyszłości ...krytykujemy to, co było i nie myślimy o przyszłości i to, co się dzieje na ulicach, to, co się dzieje na stadionach, myślimy o młodzieży, o zabezpieczeniu tej młodzieży przyszłości...czasu wolnego...Ja byłam na konferencji w Pałacu Prezydenckim, słuchając tej młodzieży aż włos się jeży na głowie. Ci ludzie obwiniają za wszystko nauczycieli."

POZIOM LINEARNY

1. Konkretność/ abstrakcyjność myślenia; rodzaj związków pomiędzy elementami rzeczywistości

Myślenie na poziomie linearnym charakteryzuje koncentracja na odkrywaniu relacji łączących elementy rzeczywistości. Osoba myśląca w sposób linearny dokonuje abstrakcji jednej, ogólnej zasady, która wyznacza linię rozumienia danego problemu. Określone relacje są zatem proste i jednostronne. Na przykład, osoba dokonuje przyczynowo-skutkowej analizy sytuacji, lecz zaprzestaje jej, gdy ustali jedną przyczynę zdarzeń, nie potrafi bowiem jeszcze zrozumieć możliwości bardziej złożonych uwarunkowań. Podobnie, pojęcie grupy jest podporządkowane zasadzie unifikacji – grupa rozumiana jest jako zbiór jednostek występujących pod wspólną nazwą, posiadających wspólne (te same) cele, cechy i zasady, i podlegających temu samemu liderowi. Hierarchia grupy spoprowadzana jest jako liniowo uporządkowanie jednostronnych relacji – słucha się silniejszych, obdarzonych autorytetem, władzą i/lub wiedzą.

2. Rozumienie norm i wartości

Osoby myślące w sposób linearny przestrzegają norm, których źródłem są wskazania autorytetów, konwencji itp. Normy te rozumiane są jako byty stałe absolutne, brak rozróżnienia pomiędzy tym, co moralne (powinno być) i praktyczne (jest). Jedna norma czy zasada wyznacza wartościowanie całego zdarzenia, sytuacji. Wartościowanie wyznaczone jest także poprzez ocenę konsekwencji zdarzeń i sytuacji.

3. Zdolność wychodzenia poza jedną perspektywę

Osoby myślące w sposób linearny są świadome istnienia odmiennych punktów widzenia. Potrafią też rozważać perspektywę innych, ale nie potrafią wyjść poza własne jej rozumienie. Nie potrafią też uzgadniać odmiennego punktu widzenia z własnym, co owocuje dualistycznym ujmowaniem świata. Innymi słowy, zdolności stwierdzenia różnicy pomiędzy stanowiskami różnych osób nie towarzyszy jeszcze umiejętność decentracji (oderwania się od własnego punktu widzenia w spostrzeganiu świata) ani zdolność koordynacji różnych perspektyw.

Przykład wypowiedzi osoby reprezentującej ten poziom.

„(...) dekomunizacja jest aktem czysto politycznym i dla mnie w podtekście ma zamiar zemsty (...) każdy człowiek ma prawo do bycia niewinnym dopóki mu się winy nie udowodni (...) Poza tym nastąpiła zmiana pokoleniowa (...) w tej chwili wszyscy dekomunizatorzy moim zdaniem przejawiają w swoim sposobie myślenia bolszewię myślenia, bolszewię właśnie z tamtego okresu (...) Uważam, że dekomunizacja nie robi żadnego dobra (...) Nie wolno odmawiać ludziom prawa do zmiany poglądów, do ich weryfikacji, do przystosowywania się do nowych struktur. (...) jak ja widzę ludzi w wieku

mojego dziadka, którzy koniecznie chcą moją skromną osobę zdekomunizować (...) to to już jest jakaś parodia (...) Dlaczego jest ważne aby nie odmawiać ludziom prawa do wolności? Dlatego, że w większości są to ludzie, którzy doświadczyli tego zła i moim zdaniem nie potrafią się przestawić na nowe tory myślenia (...) To jest dla mnie parodią, że człowiek, który walczył o wolność, mnie odmawia tej wolności, wolności słowa, wolności wyboru, wolności przekonań. Nie odmawia tego wyboru i stosowania tej wolności w pełnym zakresie ludziom, którzy o tę wolność walczyli (...) Odmawia się (...) postkomunistom prawa do korzystania z tej wolności (...) Oni (anty-komuniści) o te moje poglądy walczyli, o moje prawo wyboru tych poglądów, moją wolność słowa, moich poglądów, a z kolei narzucanie, a do tego doprowadzi dekomunizacja, że trzeba narzucić komuś swoje poglądy, to jest bolszewia."

ZAAWANSOWANY POZIOM LINEARNY

1. Konkretność/abstrakcyjność myślenia; rodzaj związków pomiędzy elementami rzeczywistości

Analiza otaczającej rzeczywistości staje się nieco bardziej złożona w przypadku zaawansowanej wersji myślenia linearnego. Myślenie to posiada w dalszym ciągu cechy linearne – poszukuje prostych, przyczynowo-skutkowych związków a w wartościowaniu odwołuje się do jednej normy lub do pozytywnych bądź negatywnych konsekwencji ocenianych zdarzeń lub działań, akceptacji autorytetu lub zgodności ze społeczną normą lub konwencją. Jednak w ramach tego przejściowego poziomu pojawiają się także nowe kompetencje. O ile osoba myśląca w sposób linearny poszukuje stałych i uniwersalnych praw regulujących wybory i funkcjonowanie w ramach otaczającego świata, zakłada stałość i jednoznaczność ocen oraz to, że jeden punkt widzenia jest lepszy niż inne, o tyle osoba myśląca w sposób linearny zaawansowany staje się przede wszystkim świadoma arbitralności swej własnej perspektywy podobnie, jak innych perspektyw przyjmowanych przez jednostki wydające sądy o otaczającej rzeczywistości.

2. Rozumienie norm i wartości

Osoba na tym poziomie staje się świadoma względności społecznych reguł i wartości. Choć nadal uzasadnia swoje wartościowanie odwołując się do nich, to jednak rozumie, że „... normy są tym dla społeczeństw i grup, czym preferencje dla jednostek” (Rosenberg, 1992). Ta świadomość powoduje rodzaj aksjologicznego zamieszania. W wartościowaniu osoby na poziomie linearnym zaawansowanym, jak również w jej sądach na temat otaczającej rzeczywistości pojawia się ambiwalencja i niepewność.

3. Zdolność wychodzenia poza jedną perspektywę

Osoby myślące w sposób charakterystyczny dla poziomu linearnego zaawansowanego potrafią docenić i rozpatrywać perspektywę innych, ale nie są jeszcze w stanie włączać odmiennych interpretacji w swoje własne rozumienie świata. Pojawia się zatem zdolność decentracji ale brakuje zdolności uzgadniania odmiennych perspektyw i zdolności integrowania sprzeczności. Myślenie to cechuje relatywizm poznawczy związany z umiejętnością doceniania racji uzasadniających odmienny od własnego punkt widzenia oraz relatywizm moralny wynikający z kwestionowania jednoznacznej absolutności reguł społecznych. Osoba myśląca w sposób charakterystyczny dla zaawansowanego poziomu linearnego jest też w stanie wyróżnić wiele aspektów sytuacji, ale nie potrafi jeszcze rozpoznać złożonych powiązań między nimi. Zdolność ta pojawia się dopiero w funkcjonowaniu charakterystycznym dla następnego poziomu.

Przykład wypowiedzi osoby reprezentującej ten poziom.

„Tak, jak mówimy o dekomunizacji to ja mam na myśli ... odejście od pewnych metod działania, sposobów funkcjonowania administra-

cji i władz publicznych.. wszędzie tam, gdzie istota działania systemu totalitarnego jest obecna to wszystko powinno być zmienione. (...) nowi ludzie nie muszą zmienić sposobu działania (...) to zerwanie z metodologią w systemie autorytarnym (...) właśnie ta logika powinna zostać zmieniona. Dlaczego Pana zdaniem najważniejsze jest aby odejść od autorytarnej logiki i sposobu sprawowania władzy? Bo inaczej nie zbudujemy demokracji, systemu, w którym pierwszeństwo ma obywatel... dla mnie system demokratyczny to w gruncie rzeczy system, w którym konflikty są ujawniane i rozwiązywane w drodze negocjacji. W systemie autorytarnym rozwiązuje się inaczej, wali się pięścią w stół, mówi się cicho i w ten sposób mamy spokój w państwie i nie ma problemów. Dlaczego więc lepsze jest demokratyczne sprawowanie władzy?...pozwala uniknąć kumulowania się konfliktów, jak konflikty nie są ujawnione to się kumulują i w końcu wybuchają, a to łamie struktury działania państwa, podważa wiarygodność władzy i całe państwo jest wtedy w kłopotcie. W tym sensie wolę, aby te konflikty nie ujawniały się wszystkie na raz, tylko jako konflikty cząstkowe (...) ja wolę takie zarządzanie bezkonfliktowe (...) dla mnie państwo demokratyczne z hasłem praw dla mniejszości jest właśnie tą ideą, za którą stoi budowanie systemu, w którym każdy może się nagle uaktywnić.(...)”.

POZIOM SYSTEMOWY

1. Konkretność/abstrakcyjność myślenia; rodzaj związków pomiędzy elementami rzeczywistości

Osoba myśląca w sposób charakterystyczny dla poziomu systemowego konstruuje złożony system wzajemnych relacji pomiędzy elementami otaczającego świata. Poszczególne zdarzenia ujmuje w ramach adekwatnego kontekstu np. wydarzenia polityczne analizuje na tle zarówno stosunków wewnętrznych, jak i międzynarodowych. Każda analiza dokonywana jest na dwóch poziomach - ogólnym, z perspektywy całego systemu (jaki znaczenie ma dana sytuacja dla całego systemu relacji, w jaki sposób z niego wynika) i szczegółowym dotyczącym konkretnych przyczyn i skutków zdarzeń (co konkretnie do tego doprowadziło i jakie skutki przyniosło). Grupy spostrzegane są jako byty dynamiczne i złożone. Jednostki wewnątrz grupy są również spostrzegane jako zróżnicowane systemy. Każda z nich jest indywidualnością o własnych preferencjach, stąd wewnątrz grup zdania mogą być podzielone, mogą istnieć wewnętrzne sprzeczności, grupy nie są jednolite. Motywem przewodnim w myśleniu systemowym jest spójność systemu i relacja między systemami. Przy czym systemem jest zarówno jednostka, jak i grupa czy państwo.

2. Rozumienie norm i wartości

Zasady, normy i podzielane sposoby rozumienia świata istnieją ponieważ racjonalne i autonomiczne jednostki dochodzą do ich określenia drogą kooperatywnej komunikacji, ustalania priorytetów. Relatywizm pozostaje obecny w ramach tej formy myślenia. Prawo do indywidualnej perspektywy oraz arbitralność sądów i ocen są uznawane. Każdy punkt widzenia wnosi istotne informacje, poszerza rozumienie sytuacji, ukazuje nowy jej aspekt. W myśleniu na tym poziomie pojawiają się jednak także tendencje do integracji i uzgadniania sprzeczności i określania najbardziej uzasadnionych sądów i wyborów. Rosenberg (1992) pisze „wartościowaniu na poziomie systemowym przewodzi troska o utrzymanie spójności i integralności osób (zarówno własnej jak i innych) lub społeczności (organizacji lub kultur). Przyswiewca mu także ogólna zasada rozstrzygnięcia potencjalnych konfliktów i sprzeczności, które mogą powstać pomiędzy celami i potrzebami zarówno jednej osoby, różnych osób, jak i społeczności.” (s. 15).

3. Zdolność wychodzenia poza jedną perspektywę

W myśleniu systemowym występuje nie tylko zdolność odróżniania ale i umiejętność zestawiania i koordynacji odmiennych punktów widzenia. Osoba myśląca w ten sposób wychodzi poza perspektywę własną i drugiej strony przyjmując perspektywę szerszą, jednoczącą. Potrafi włączyć odmienną perspektywę we własne rozumienie rzeczywistości.

Przykład wypowiedzi osoby reprezentującej ten poziom.

„Czy Pana zdaniem dekomunizacja w Polsce powinna zostać przeprowadzona? Nie wydaje mi się to możliwe Dlaczego? Z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że wywołałaby ona w tej chwili bardzo głęboką ingerencję w strukturę demokratycznego mechanizmu... w demokratyczne mechanizmy polityczne. Ponieważ nie istnieje żadna taka kategoria, taki ogród zoologiczny komunistów, tylko oni ...funkcjonują normalnie w systemie demokratycznego państwa. Bez naruszenia zasad demokratycznego państwa nie można przeprowadzić dekomunizacji. I jest drugi argument techniczny, polegający na tym, iż nie widzę sił społecznych, które byłyby zdolne do dokonania dekomunizacji w sposób skuteczny (...). Tego rodzaju zjawisko jak likwidacja...polityczna jakiejś byłej elity udaje się z reguły w momencie rewolucji, kiedy oni jeszcze nie funkcjonują w nowych strukturach politycznych...Teraz próba dekomunizacji musiałaby oznaczać wprowadzenie jakichś specjalnych reguł, które pozwalałyby wyciągać z tych struktur tych, a nie innych ludzi...To jest niesłychanie trudne... To w zasadzie można zrobić tylko w postaci jakiegoś nowego buntu ludowego, co rozsądzałoby istniejący ład społeczny (...) musielibyśmy to jakoś uzasadnić (...). To jest ból każdej rewolucji, że wyobraża sobie, że odwróci świat do góry nogami, a potem się pokazuje, że stare ekipy są tak sprytnie (...), że tak naprawdę zyski z tej rewolucji zagarniają nie rewolucjoniści, tylko właśnie te stare ekipy... To jest argument, który mnie zachęca do dekomunizacji...buta...brak pokory za ten okres PRLu, albo nawet taka pokora obelżywa... To ludzi może buzować do antykomunizmu... Ale to jest warstwa kulturowa, anegdotyczna, zewnętrzna. Jest coś głębiej pod tym wszystkim, mianowicie kwestia przeniesienia pewnych sposobów myślenia, sposobu dzielenia władzy, rozumienia miejsca w społeczeństwie... języka, jakiego się używa w dialogu ze społeczeństwem. W tym wszystkim ja spostrzegam dużo elementów starej kultury politycznej... systemu autorytarnego (...). Jednocześnie mam świadomość, że te struktury myślenia po drugiej stronie, antykomunistów, są często takie same.”

POZIOM LINEARNY ZAAWANSOWANY PLUS

1. Konkretność/abstrakcyjność myślenia; rodzaj związków pomiędzy elementami rzeczywistości

Osoby reprezentujące poziom linearny zaawansowany plus konstruują złożony obraz rzeczywistości, ujmują wiele różnych aspektów analizowanego problemu. Ich myślenie nie jest jednak strukturalnie spójne. W części wypowiedzi pojawia się ujmowanie elementów analizowanej rzeczywistości w ramach sieci wzajemnych powiązań, a analiza tak, jak w przypadku poziomu systemowego, dokonywana jest na dwóch poziomach – z perspektywy systemu i z perspektywy jednostki oraz konkretnych uwarunkowań danego kontekstu. Jednak część wypowiedzi wskazuje brak spójnego i złożonego powiązania wyróżnionych aspektów i elementów problemu. Nawet jednak te fragmenty wypowiedzi ujmują rzeczywistość w sposób bardziej wieloaspektowy i złożony niż wypowiedzi na poziomie linearnym zaawansowanym. Struktura wypowiedzi staje się bardziej złożona, „systemowa” szczególnie w części zawierającej odpowiedzi na argumenty, zwłaszcza te skonstruowane w sposób systemowy. Pojawiają się wypowiedzi wskazujące na próby charakterystyczne

dla poziomu systemowego meta-refleksji – definiowanie używanych pojęć, poszukiwanie adekwatnych dla problemu procedur analizy i wartościowania, troska o właściwy system odniesień.

2. Rozumienie norm i wartości

W wartościowaniu obecny jest relatywizm, pojawiają się próby uzasadniania dokonanych wyborów, ustalania priorytetów, lub też osoba badana stwierdza po prostu własne preferencje. Wartościowanie jest otwarte, pojawia się też świadoma refleksja nad procesem wartościowania. Pojawiają się próby wartościowania na dwóch poziomach (charakterystyczne dla poziomu systemowego) – z perspektywy uniwersalnej wartości harmonii i rozwoju systemu i/lub harmonijnych relacji pomiędzy systemami oraz z perspektywy szczegółowej – danego kontekstu kulturowego, społecznego, sytuacyjnego itp. Pojawia się uzasadnianie wartościowania poprzez przywoływanie alternatywnych systemów odniesień dla analizowanych zagadnień i wybór najbardziej adekwatnego. Konflikt norm i punktów widzenia traktowany jest jako nieunikniony. Ustala się najlepsze rozwiązania poprzez złożoną analizę sytuacji, wskazuje się na wartości systemowe – spójność i rozwój systemów lub/i uzasadnia wybór indywidualnymi preferencjami wartości i sposobów postępowania.

3. Zdolność wychodzenia poza jedną perspektywę

Inne punkty widzenia są dostrzegane i analizowane, są aktywnie uzgadniane z własnym sposobem ujmowania problemu, integrowane w ramach szerszego systemu odniesień. Jednak w części wypowiedzi inny punkt widzenia, choć rozpoznany i doceniony, nie jest włączany we własny sposób rozumienia choć nie odmawia mu się uzasadnienia czy pewnej racji.

Przykład wypowiedzi osoby reprezentującej ten poziom.

„Czy Pana zdaniem dekomunizacja w Polsce powinna zostać przeprowadzona? Jaka? Przepraszam, że odpowiadam pytaniem na pytanie ale ja przez dekomunizację rozumiem walczenie z negatywnymi poprzedniego ustroju, poprzedniego państwa, państwa totalitarnego, systemu centralnie sterowanego, ćwierć suwerennego, podporządkowanego geopolityce wschodniego sąsiada. Jeżeli przez dekomunizację mamy rozumieć proces odchodzenia od ograniczonej suwerenności.... na rzecz pełnej suwerenności, jeżeli chcemy odchodzić od systemu zniewalającego ludzi, jeżeli chcemy budować instytucje demokratycznego ładu i życia społecznego – to tak. Jeżeli zaś miałaby być to broń polityczna, brzytwa mająca na celu eksterminację potencjalnych przeciwników politycznych w formie zakazów sprawowania funkcji, to byłoby jednoznaczne dla mnie, że metodami państwa demokratycznego próbuje się walczyć z potencjalną opozycją... Na taką dekomunizację nie ma u mnie przyzwolenia Dlaczego? Bierze się to przede wszystkim stąd, że odcinam się od filozofii takiej, żeby na przeciwko... SLD tworzyć obóz prawicy anty SLDowskiej... Skoro oni połączyli różne nurty... i nazwali to SLD, to my zrobimy Sojusz Prawicy Demokratycznej, wydajmy komunie bitwę w wyborach... Uważam, że po pierwsze, ta przesłanka jest fałszywa politycznie, bo bitwy nie da się wygrać, dlatego, że Polacy nie chcą kolejnej rewolucji czy wojny wszystkich ze wszystkimi, nawet pod takimi zgrabnymi sformułowaniami jak dekomunizacja, lustracja... Po drugie te podziały, czy taki sposób budowania podziałów na scenie politycznej jest adekwatny dla stanów wojen... to jest czas stanu wojennego. Od tamtego czasu ileś pokoleń studentów ukończyło uczelnie, iluś ludzi ukończyło szkoły średnie, i dla nich, w wymiarze personalnym, czy także dla wielu ich rodzin to, co się działo przy Okrągłym Stole, czy to, co się działo w stanie wojennym nie jest tak ważne, jak ważna jest stabilizacja, spokój na scenie politycznej, wyzwania teraźniejszości i przyszłości.”